

Voltooid leven?

Een bijdrage aan het gesprek
geschreven in opdracht van de PCOB

Arjan Broers

Februari 2010

Belangenbehartiging 50-plus

Een schrijnende vraag

Nog nooit in de geschiedenis was er een samenleving met zoveel, zo oude mensen als de onze. Wij leven in ons deel van de wereld in zo'n veilige en welvarende omgeving, met zulke goede medische voorzieningen, dat velen van ons lang mogen leven. Dat is een geweldig perspectief, maar deze ontwikkeling roept ook nieuwe vragen op.

Een bijzonder schrijnende vraag is die naar het voltooide leven: vaak hoogbejaarde mensen die klaar zijn met het leven en verlangen naar de dood die maar niet komt. Ze zijn niet levensbedreigend ziek en vallen dus niet onder de voorwaarden van de euthanasiewet, maar hebben niets meer om nog voor te leven. Dat perspectief kan tot diepe wanhoop en intens verdriet leiden, en soms ook tot mensonterende pogingen om een einde aan het leven te maken.

In februari 2010 is de Nederlandse Vereniging voor een Vrijwillig Levenseinde (NVVE) een campagne begonnen om aandacht te vragen voor deze ouderen. Daarmee pakt de NVVE een maatschappelijk debat op dat Huib Drion in 1991 begon, met zijn pleidooi voor zelfbeschikking bij het levenseinde. Dat pleidooi is als 'de pil van Drion' de geschiedenis ingegaan. Het debat over de vraag hoe we willen omgaan met zeer ouden die hun leven als voltooid beschouwen, is echter nooit goed gevoerd, vindt de NVVE.

We leven in een tijd van zeer snelle veranderingen op allerlei gebied, maar we praten weinig over de vraag welke samenleving we eigenlijk willen. Kerkelijke en politieke leiders blijken, om allerlei redenen, niet in staat om dat gesprek te leiden of te stimuleren. Voor een gezonde samenleving is het echter van levensbelang dat we het ook hebben over de grote vragen: hoe we willen leven én sterven, hoe we elkaar kunnen laten leven én voor elkaar kunnen zorgen. Vanuit die overtuiging en onze eigen levensbeschouwelijke traditie wil de PCOB een bijdrage leveren aan dit belangrijke debat.

Dat gebeurt niet door in deze bijdrage een mening te poneren over deze buitengewoon gevoelige kwestie, waarover ook in onze eigen achterban verschillend geoordeeld wordt. Wel willen we overwegingen aanbieden die ten goede kunnen komen aan de eigen meningsvorming van wie dit leest, ongeacht zijn of haar leeftijd of geloofsovertuiging.

Voltooid leven. Waar praten we over?

Bij voltooid leven, stelt de NVVE in de brochure *Voltooid leven. Waar praten we over?*, gaat het om mensen die lijden aan een complex samenstel van factoren die met ouderdom gepaard gaan. Ze kunnen steeds minder, hebben steeds meer kwalen en zijn steeds afhankelijker van anderen. Tegelijk brokkelt hun sociale netwerk af en verliezen ze hun vrienden en geliefden. Gaandeweg merken ze dat ze zelf al afscheid van het leven hebben genomen, terwijl het leven maar blijft duren. Dat kan leiden tot de pijnlijke vraag: ‘Waarom leef ik nog?’

Overigens hoeft die vraag niet op te komen, mensen zijn nu eenmaal heel verschillend en gaan ook heel verschillend met hun levenseinde om. Of een leven voltooid is, stelt de NVVE, is altijd een persoonlijke mening, nooit een algemeen geldend oordeel.

Het gaat bij voltooid leven niet over euthanasie. Volgens de Nederlandse wet kunnen mensen die hevig lijden aan een ongeneeslijke ziekte, een arts verzoeken om de dood te bespoedigen of een einde aan het leven te maken. Daar zijn allerlei zorgvuldigheidseisen aan gesteld. Bij voltooid leven gaat het om mensen die medisch gezien niet zodanig lijden dat ze voor euthanasie in aanmerking komen. Een arts die op hun doodsverlangen ingaat, is volgens de wet schuldig aan hulp bij zelfdoding.

De NVVE pleit voor adequate aandacht, hulp en zorg om lichamelijke en geestelijke kwalen te behandelen en gevoelens van eenzaamheid te bestrijden. Het idee dat het leven voltooid is mag niet geboren worden uit behandelbare klachten.

De NVVE noemt drie opties om goed met deze problematiek om te gaan. De eerste optie is de euthanasiewet zo aan te passen dat ook ‘onomkeerbaar verlies van persoonlijke waardigheid’ een criterium wordt voor euthanasie. De tweede optie is het wetsartikel over hulp bij zelfdoding (art. 294) aan te passen, zodat ook andere hulpverleners dan medici ouderen zouden kunnen bijstaan in hun doodswens. De derde optie is het mogelijk te maken dat ouderen zelfstandig dodelijke middelen kunnen aanschaffen, aldus de NVVE.

Wat leven is

In de heersende visie op mens en samenleving zijn wij autonome, redelijke en op zichzelf staande individuen, die zelf over ons leven willen en kunnen beschikken. Ook levensbeschouwelijke visies op mens en samenleving worden gezien als strikt persoonlijk.

Het is in de heersende manier van kijken dan ook logisch om het uiteindelijke oordeel over de vraag of een leven voltooid is, aan het individu te laten.

Wat ons betreft zou het echter te eenzijdig zijn als het debat over voltooid leven volledig binnen deze manier van kijken gevoerd zou worden. Vanuit onze christelijke wortels noemen we hier vier aspecten van mens-zijn die de heersende visie kunnen aanvullen of corrigeren.

Leven is gegeven

In de ervaring van veel mensen is ons leven niet of niet alleen ons eigen bezit, maar allereerst iets wat we krijgen. Die ervaring is het sterkste bij kernmomenten als de geboorte van kinderen of de dood van geliefden. Maar ook in het alledaagse leven kan het leven – in positieve én negatieve zin – als een gave ervaren worden: als iets wat ons overstijgt en wat we niet onder controle krijgen.

In de monotheïstische tradities van joden, christenen en moslims wordt die overstijgende ervaring verbonden met God die leven geeft en behoedt – en ook weer terugneemt. Sterven heeft voor veel gelovigen een meerduidige betekenis: het is niet alleen het einde van dit aardse leven, maar ook een terugkeren naar de bron van het leven. Sterven kan dan de betekenis hebben van overgave of het teruggeven van het leven.

In zekere zin is, gelovig gesproken, het oordeel of een leven *voltooid* is niet, of niet alleen, aan de mens zelf. Men hoeft echter niet gelovig te zijn om het zelfstandig beëindigen van het leven te zien als een aantasting van die grondervaring: dat het leven niet ons eigendom is, maar een gave.

Leven is delen

Een mens is een individu, maar staat niet op zichzelf. Wij zijn ook altijd verbonden met anderen: familieleden, vrienden, burens, collega's, en anderen in de kleinere en grotere samenleving waar we in leven. Die verbondenheid is fundamenteel. De globalisering en recentelijk de kredietcrisis leren ons dat de wereld een dorp is: onze samenlevingen zijn langs vele lijnen met elkaar verbonden en van elkaar afhankelijk. Die onderlinge afhankelijkheid gaat zelfs nog verder: de klimaatcrisis leert ons dat alle leven op onze planeet met elkaar samenhangt en van elkaar afhankelijk is.

Door mensen alleen als individu aan te spreken, zien we over het hoofd dat leven óók altijd delen is. Dankzij het individualisme is de afgelopen decennia veel onvrijheid en bedilzucht uit onze samenleving verdwenen. Individuele rechten, emancipatie, ruimte voor zelfontplooiing en de kans zelf verantwoordelijkheid te dragen vormen een groot goed. Maar het

individualisme moet niet zodanig doorslaan dat het lijkt alsof we in wezen los van elkaar bestaan.

De kwestie van voltooid leven kan niet los gezien worden van het web van relaties dat ons draagt – of zou moeten dragen. Als een oudere zich afvraagt of zijn of haar leven voltooid is, wordt die vraag ook altijd aan zijn naasten gesteld: doen zij vanuit liefde, trouw en verbondenheid genoeg voor de oudere? In zekere zin wordt die vraag ook aan ons gesteld, de samenleving in kleinere en grotere cirkels om onze ouderen heen. Doen wij genoeg om mensen te dragen die het leven zwaar valt?

Elk leven is volwaardig

In onze op autonomie gerichte samenleving stellen we een individu vaak gelijk met een denkend en sprekend, voor zichzelf verantwoordelijk mens. Het lijkt wel alsof wie we zijn volledig samenvalt met wat we kunnen: denken, afwegen, beslissen, doen. Het idee dat je zelf kunt bepalen of je je leven voltooid acht en om de dood kunt vragen, berust daarop.

Maar wat nu als mensen, door gevorderde ouderdom of om andere redenen, minder kunnen? Wat als ze moeite hebben hun gedachten te ordenen of emotioneel stabiel te blijven? Wat als ze nooit geleerd hebben om zelfstandig te reflecteren over hun eigen leven, en daar woorden voor te vinden? En wat als ze afhankelijk zijn van anderen, een beetje of heel veel? Verliezen ze daarmee automatisch ook hun waardigheid? Zijn ze dan minder waard?

Wij geloven dat een mensenleven *altijd* volwaardig is, ook al functioneert het niet, of niet meer volledig. De waardigheid van een mens is niet afhankelijk van wat iemand kan, maar alleen van het feit dat hij of zij er is. Dat is een boodschap die gestalte moet krijgen, die uitgedrukt moet worden in politieke afspraken en in concreet gedrag. Het mag immers niet zo zijn dat we onderweg zijn naar een samenleving waarin hulpbehoevenden, ouderen maar ook jongeren, zich moeten verontschuldigen dat ze er (nog) zijn.

Ook (of juist) kwetsbaar leven is waardevol

De vraag naar voltooid leven zet ons aan tot nadenken over hoe wij met kwetsbaarheid omgaan. Het behoort tot de kern van het christelijk geloof dat God zich niet bij voorkeur openbaart in kracht en grootsheid, maar juist in wat klein en kwetsbaar is: een kind in een kribbe, een man aan het kruis, mensen die brood delen. Dat inzicht betekent niet alleen dat we zorgvuldig moeten omgaan met wat kwetsbaar is, het betekent meer dan dat. We moeten ons richten op wat klein en kwetsbaar is, omdat daarin iets van het geheim van het leven zichtbaar of voelbaar wordt.

Opnieuw geldt hier dat men niet gelovig hoeft te zijn om te ervaren dat wat kwetsbaar is ook kostbaar kan zijn. Veel mensen die in de zorg werken, bijvoorbeeld, merken dat ze door te geven aan kwetsbare mensen zelf iets waardevols terugkrijgen. Ook mensen die in het onderwijs werken of thuis voor kinderen zorgen, kunnen die ervaring opdoen. Een ervaring die maatgevend kan of misschien wel moet zijn voor onze samenleving: richten we ons op de sterken, de rijken, de weerbaren? Zijn die de maatstaf voor de inrichting van onze samenleving, en proberen we de problemen van anderen zo goed mogelijk op te lossen? Of richten we ons op de fundamentele kwetsbaarheid van mensen en aanvaarden we dat er altijd groepen zijn die geholpen moeten worden, om welke reden dan ook? Sterker nog: men zou de stelling kunnen verdedigen dat de manier waarop we omgaan met de kwetsbaren onder ons – kinderen, zieken, vreemdelingen, gehandicapten, hoogbejaarden – de menselijkheid van onze samenleving bepaalt.

Mensen die oud en verzadigd van dagen zijn, zoals het Bijbels heet, en die maar niet sterven, kunnen daar diep door lijden. We moeten daar als samenleving van doordrongen zijn en bij aanwezig zijn – zonder het al te eenvoudig als een probleem te zien, waar een oplossing voor gevonden moet worden. Het verlangen naar de dood mag dan ook niet worden weggepoetst of gesmoord in kalmerende middelen. Hoe we er dan wel mee moeten omgaan – behalve er aandachtig bij aanwezig te zijn – is niet of nu nog niet te zeggen. Het debat over voltooid leven, waar dit een bijdrage aan is, is een manier om op zoek te zijn naar een antwoord.

Balanceren op de rand

Over euthanasie hebben we in ons land een fel en grondig debat gevoerd. In de uiteindelijke wetgeving klinkt het bewustzijn door dat we ons op de rand bewegen van wat kan en mag, want artsen die niet de zorgvuldigheidseisen volgen die in de wet zijn vastgelegd, zijn strafbaar. Dat is terecht, want beslissingen over het eigen leven of dat van een ander, hoe erbarmelijk de situatie van individuele mensen ook is, dienen met de grootste schroom en eerbied genomen te worden.

Dat geldt eens te meer waar het gaat over voltooid leven. Hoe de discussie ook zal verlopen, de PCOB spreekt de hoop uit dat we ons blijven realiseren dat we ons met vragen over leven en dood bezighouden. Dat mag nooit normaal worden. Regels en afspraken kunnen dan ook maar beter te beperkend zijn dan te ruimhartig, om te voorkomen dat we vergeten dat we met deze kwesties balanceren op de grens van leven en dood.

Waardig sterven en waardig leven

Wat zeker niet beperkt moet zijn is de breedte van ons gesprek. In deze bijdrage hebben we enkele perspectieven genoemd die voortkomen uit onze levensbeschouwelijke traditie. Deze perspectieven nuanceren of corrigeren de eenzijdig op autonomie en individualisme gebaseerde probleemschets van de NVVE. Het ligt voor de hand dat anderen in onze samenleving vanuit hun overtuigingen en ervaringen nog weer andere perspectieven kunnen aandragen.

De vraag naar voltooid leven is niet zozeer een medische of juridische vraag, maar allereerst een levensvraag. Een gesprek over levensvragen is zelden eenvoudig, maar het moet wel gevoerd worden, zowel in onze maatschappelijke discussies, als in persoonlijke ontmoetingen met concrete ouderen die zich afvragen waarom ze er nog zijn.

Om een goed gesprek te voeren is het nodig dat gesprekspartners zich durven uit te spreken over hun gevoelens en gedachten, en open naar elkaar luisteren. Het delen van intense gevoelens kan al een antwoord op zich zijn voor mensen die zich afvragen waarom ze er nog zijn. Het kan bovendien verrijkend zijn voor gesprekspartners die in een andere fase van hun leven zijn, maar die ook ooit zullen moeten omgaan met ouderdom en dood.

Het is niet vreemd om te vragen naar de dood. Zeker niet als je zeer oud bent geworden en niet meer weet waar je nog voor leeft. De dood is deel van het leven, en geen ongenode gast die we koste wat kost zo lang mogelijk buiten moeten houden. Maar de vraag naar het einde mag niet – of niet alleen – beantwoord worden door de zelfverkozen dood mogelijk te maken. We moeten verder durven kijken en ons afvragen wat waardig sterven is, en dus ook wat waardig leven is, en hoe we mensen die lijden kunnen bijstaan.

Als we die vragen uit de weg gaan, is dat dodelijk voor het gesprek over voltooid leven. Want zonder een gesprek over hoe we het leven ervaren, hoe we het delen en hoe we met kwetsbaarheid omgaan, wordt de dood een eenzame formaliteit.